

Голові разової спеціалізованої вченої ради
ДФ 58.082.089
Західноукраїнського національного
університету
доктору юридичних наук, професору
Надії МОСКАЛЮК

ВІДГУК

ОФІЦІЙНОГО ОПОНЕНТА

**Петечел Надії Михайлівни,
кандидатки юридичних наук,
доцентки кафедри судочинства**

**Карпатського національного університету імені Василя Стефаника
на дисертацію Білецької Юлії Юріївни
на тему «Договір страхування цивільно-правової відповідальності»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії (PhD) за
спеціальністю 081 «Право»**

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Ускладнення господарських та професійних зв'язків, зростання кількості джерел підвищеної небезпеки, а також поява нових сфер ризикової діяльності актуалізують потребу в ефективних компенсаційних інструментах відшкодування шкоди, заподіяної третім особам.

Договір страхування цивільно-правової відповідальності виступає одним із ключових правових засобів забезпечення балансу інтересів між потерпілими та особами, відповідальними за завдану шкоду, оскільки дозволяє поєднати принцип повного відшкодування шкоди з економічною спроможністю боржника. Водночас у національній правовій системі даний договір залишається недостатньо концептуалізованим, що зумовлює

неоднозначність його правової природи, проблеми визначення об'єкта страхування, особливостей участі третіх осіб, а також складнощі у правозастосовній та судовій практиці.

Актуальність дослідження зумовлена також наявністю розрізнених та суперечливих положень у чинному законодавстві України, яке регламентує страхування цивільно-правової відповідальності. Норми Цивільного кодексу України та спеціальних законів містять різні підходи до визначення страхування відповідальності, використовують неуніфіковану термінологію та не завжди узгоджуються між собою, що негативно впливає на стабільність договірних відносин та передбачуваність правових наслідків. Окрім того, законодавче регулювання зосереджене переважно на окремих видах обов'язкового страхування, тоді як добровільне страхування цивільно-правової відповідальності, зокрема у сфері професійної діяльності та підприємництва, залишається недостатньо розвиненим.

Особливої актуальності тема набуває в умовах воєнного стану, зростання техногенних, економічних та соціальних ризиків, а також стрімкого розвитку цифрових технологій і штучного інтелекту, що породжують нові види шкоди та потребують адаптації традиційних інститутів цивільного права. Чинне законодавство України не в повній мірі враховує ці виклики, що актуалізує необхідність наукового переосмислення змісту та функціонального призначення договору страхування цивільно-правової відповідальності.

Не менш важливим аспектом актуальності є євроінтеграційний курс України та зобов'язання щодо гармонізації національного законодавства з правом Європейського Союзу. Європейська правова доктрина та практика напрацювали ефективні моделі регулювання страхування цивільно-правової відповідальності, зокрема у сферах професійної діяльності, транспорту, охорони здоров'я та високоризикових технологій. Їх адаптація потребує ґрунтовного порівняльно-правового аналізу та врахування національних особливостей правового регулювання.

Попри наявність окремих наукових праць, присвячених загальним

питанням страхування та цивільно-правової відповідальності, комплексні дослідження договору страхування цивільно-правової відповідальності як самостійного цивільно-правового інституту в українській правовій науці є поодинокими. Це зумовлює потребу у формуванні цілісної наукової концепції даного договору, визначенні його правової природи, змісту та функцій, а також виробленні науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення законодавства та правозастосовної практики.

З урахуванням викладеного, вважаю, що обрана тема дисертаційного дослідження є науково обґрунтованою та має значну теоретичну й практичну цінність, що підтверджує її актуальність для сучасної науки цивільного права та відповідає нагальним потребам сьогодення у правовому розвитку України.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами

Актуальність дисертації підтверджується тим, що вона співвідноситься із цілями сталого розвитку України на період до 2030 року (визначені Указом Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації

Дисертаційне дослідження характеризується високим ступенем обґрунтованості наукових положень, достовірності висновків і цінності рекомендацій. Це обумовлено тим, що в дисертації використана широка й різнобічна джерельна база (всього 183 найменування): нормативно-правові акти українського законодавства, міжнародно-правові документи, директиви, рекомендації ЄС, норми законодавства окремих європейських держав, матеріали національної судової практики й практики міжнародних юрисдикційних установ, а також наукові праці вітчизняних і зарубіжних авторів щодо досліджуваної проблематики.

Також повнота дослідження теми є наслідком послідовного та узгодженого плану дисертації, правильно визначених об'єкту й предмету дослідження, його чіткими метою та завданнями.

Завдяки оволодінню вдало обраними загальнонауковими та спеціально

правовими методами дисертантці вдалося досягти поставленої мети наукової роботи й успішно виконати окреслені завдання дослідження.

Структура дисертації обумовлена завданнями та предметом дослідження й складається із вступу, трьох розділів, восьми підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Складові частини роботи (розділи, підрозділи) є системними, логічними, взаємопов'язаними між собою та відповідають темі дослідження.

У першому розділі дисертації «Концептуальні та правові основи договору страхування цивільно-правової відповідальності» досліджено поняття, значення та функції страхування цивільно-правової відповідальності, розкрито його роль у сучасній системі цивільно-правових відносин як ефективного механізму захисту прав потерпілих і мінімізації майнових ризиків страхувальників. Дослідивши позиції науковців авторка виділяє дві основні функції цивільно-правової відповідальності – компенсаційну та превентивну. До основних функцій страхування цивільно-правової відповідальності авторка відносить такі функції як: захисну, превентивну, ризикову, компенсаційну та контрольну.

Проаналізовано генезу договору страхування цивільно-правової відповідальності, основні етапи становлення та розвитку його правового регулювання в Україні, а також вплив соціально-економічних трансформацій і євроінтеграційних процесів на формування сучасної моделі страхування. Особливу увагу авторкою приділено дослідженню правової природи договору страхування цивільно-правової відповідальності, яку обґрунтовано як комплексну, що поєднує елементи договірної та деліктної відповідальності, а також визначенню об'єкта страхування цивільно-правової відповідальності. Дисертанткою обґрунтовано, що об'єктом страхування цивільно-правової відповідальності є не майно чи життя, а юридична відповідальність страхувальника перед третіми особами. Об'єкт страхування характеризується виключно майновою природою і набуває правового значення лише за умови настання факту цивільно-правової відповідальності

страхувальника перед третіми особами. Вказано, що майнові інтереси страхувальника пов'язані з його обов'язком відшкодувати шкоду, завдану третім особам.

У другому розділі дисертації «Загальна характеристика договору страхування цивільно-правової відповідальності» авторкою здійснено комплексний аналіз поняття, правової природи, видів та особливостей договору страхування цивільно-правової відповідальності. Дисертанткою сформульовано авторське визначення цього договору, що викладено у положеннях новизни, які виносяться на захист вперше, як домовленості між страховиком і страхувальником, за якою страховик зобов'язується за плату у разі настання визначеного страхового випадку, що спричинив заподіяння шкоди третім особам, здійснити страхову виплату на користь потерпілих у межах визначеної страхової суми, а страхувальник – своєчасно вносити страхові платежі та дотримуватись умов договору.

Розкрито специфіку договору страхування цивільно-правової відповідальності, здійснено класифікацію його видів та обґрунтовано доцільність розширення сфери застосування цього виду страхування, зокрема у професійній діяльності та сфері використання штучного інтелекту. Крім того, авторкою відстоюється позиція щодо доцільності впровадження обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності адвоката, як превентивного механізму захисту прав клієнтів і третіх осіб. Значну увагу приділено аналізу правового статусу сторін договору, їхніх прав та обов'язків, а також особливостям участі вигодонабувача як самостійного суб'єкта страхового зобов'язання.

Досліджено порядок укладення, зміни та припинення договору страхування цивільно-правової відповідальності, зокрема переддоговірний етап, можливість застосування ретроактивної дати та підстави припинення договору. Обґрунтовано підхід до тлумачення умов договору з урахуванням принципів добросовісності, розумності та спрямованості на захист прав потерпілих.

У третьому розділі дисертації «Зарубіжний досвід правового регулювання страхування цивільно-правової відповідальності та перспективи його імплементації в Україні» здійснено порівняльно-правовий аналіз законодавства країн Європейського Союзу у сфері страхування цивільно-правової відповідальності. Досліджено особливості правового регулювання страхування відповідальності в Німеччині та Франції, зокрема підходи до визначення об'єкта страхування, умов настання страхового випадку, обсягу страхового покриття та ролі третьої особи (потерпілого) у страхових правовідносинах. Виявлено ефективні механізми забезпечення захисту прав споживачів страхових послуг і потерпілих осіб, а також інструменти державного контролю та ліцензування страхової діяльності. На основі проведеного аналізу авторкою обґрунтовано перспективи імплементації європейського досвіду в національне законодавство України та сформульовано пропозиції щодо його вдосконалення з урахуванням євроінтеграційних процесів і необхідності гармонізації із правом ЄС.

Достовірність та новизна наукових положень, висновків і рекомендацій

Достовірність одержаних результатів підтверджено їхньою апробацією та схваленням на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних заходах. Аналіз змісту дисертації дає підстави для висновку, що визначена в роботі мета успішно досягнута, а окреслені завдання виконані. Це знайшло відображення в основних положеннях дисертації, які сформульовані авторкою особисто й характеризуються необхідним рівнем наукової новизни. Варто зауважити, що робота є одним з перших вітчизняних досліджень договору страхування цивільно-правової відповідальності в доктрині приватного права України, мета якого полягає в обґрунтуванні та комплексному розробленні теоретичних положень та висновків, що узагальнюють ключові принципи регулювання та практичні особливості застосування даного договору.

В дисертації міститься низка оригінальних теоретичних і практичних

положень та висновків, що визначають наукову новизну дослідження, сформульовану здобувачкою на сторінках 17–20. Серед найвагоміших результатів слід виокремити:

- уніфікація термінології «страхування цивільно-правової відповідальності». Обґрунтування необхідності усунення термінологічної неузгодженості шляхом закріплення єдиного поняття «страхування цивільно-правової відповідальності» в усіх нормативно-правових актах України є доктринально обґрунтованим і практично значущим. Новизна цього положення полягає у системному аналізі колізій між ЦК України та спеціальним страховим законодавством.

- розширення підходу до об'єкта страхування, зокрема шляхом включення до нього цивільно-правової відповідальності за заподіяну шкоду не тільки особі або її майну, а також навколишньому середовищу. Така пропозиція включення до об'єкта страхування відповідальності за шкоду навколишньому середовищу виходить за межі традиційних підходів української цивілістики та відображає європейські тенденції розвитку страхового права. Це положення має високу ступінь наукової новизни, оскільки поєднує цивільно-правову відповідальність із екологічними ризиками та розширює класичне уявлення про майнову природу об'єкта страхування.

- трансформація моделі «обов'язкового страхування» як окремої форми страхування до моделі «обов'язковості укладення договору страхування» у визначених сферах. Обґрунтування переходу від моделі «обов'язкового страхування» до моделі «обов'язковості укладення договору» є концептуально новим для національної науки страхового права. Таке положення поєднує принцип свободи договору з публічними інтересами та узгоджується з підходами права ЄС.

- положення щодо необхідності чітких технічних критеріїв визначення поняття «транспортних засобів» демонструє глибокий аналіз європейського права та його імплементаційних проблем в Україні.

Заслугує на підтримку спроба дисертантки сформулювати дефініцію «договір страхування цивільно-правової відповідальності». Запропоноване визначення договору є: логічним, враховує тристоронню структуру страхових відносин (страховик – страхувальник – потерпілий), а також узгоджується із судовою практикою та європейськими стандартами.

Продуктивними вважаю міркування щодо пропозиції запровадження обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності розробників і постачальників високоризикових систем штучного інтелекту. Це є одним із найбільш інноваційних тверджень у роботі, відображає сучасні виклики цифровізації, а також інтегрує приватноправовий інструментарій у сферу технологічних ризиків.

Наукова новизна міститься й у пропозиціях щодо вдосконалення: комплексної правової природи договору (поєднання деліктної та договірної відповідальності); каузального характеру договору страхування відповідальності; класифікації видів договорів за новими критеріями.

Ефективними також є обґрунтування стосовно необхідності адаптації страхування відповідальності до умов воєнного стану.

Можна назвати й чимало інших положень, важливих для науки цивільного права, правотворчої та правозастосовної практики, які характеризують рецензовану дисертацію.

Практичне значення дослідження

Практична цінність результатів дисертації проявляється в можливості їх подальшого використання в різних напрямках. Зокрема: а) в науково-дослідній сфері – для подальшого розвитку наукових досліджень у сфері договору страхування цивільно-правової відповідальності як в Україні, так і в інших правових системах за кордоном; б) в практичній сфері – у професійній практиці щодо укладення, зміни, виконання та припинення договору страхування цивільно-правової відповідальності; в) в освітньому процесі – при проведенні занять із навчальних предметів «Цивільне право» та «Страхове право», використовуючи матеріали дисертації для формування у

здобувачів освіти цілісного розуміння правового регулювання страхування цивільно правової відповідальності.

Повнота викладу результатів дисертаційного дослідження в наукових публікаціях

Основні результати дисертації з належною повнотою викладені в наукових публікаціях авторки в фахових виданнях, а також апробовані на значній кількості науково-практичних заходів. Зокрема за темою роботи здобувачкою опубліковано 4 статті в наукових фахових виданнях України та 4 тез доповідей на міжнародних, всеукраїнських наукового-практичних конференціях, круглих столах.

Опубліковані матеріали відповідають вимогам пунктів 8–9 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи, про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44 (з наступними змінами) та засвідчують особистий внесок дисертантки.

Дотримання академічної доброчесності

Результати аналізу тексту дисертації та публікацій свідчать, що в роботі не виявлено ознак або елементів академічного плагіату. Дисертація є самостійним науковим дослідженням, виконаним здобувачкою особисто, а сформульовані нею висновки є авторськими.

Вся використана література супроводжується належно оформленими посиланнями в тексті дисертації та міститься в списку використаних джерел.

Оцінка змісту роботи та її оформлення

Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, які об'єднують 8 підрозділів, висновків, списку використаних джерел і 5 додатків. Загальний обсяг роботи становить 239 сторінок. Перелік використаних джерел містить 183 найменування. Структура дисертації побудована логічно й сприяє розкриттю теми дослідження, виконанню поставлених завдань. Робота відповідає Вимогам до оформлення дисертації, затвердженим наказом

Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 року № 40 (з наступними змінами), а за змістом – пункту 6 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи, про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44 (з наступними змінами).

Анотація до дисертації відповідає встановленим вимогам і є узагальненим коротким викладом її основного змісту, в якій представлені основні результати дослідження з зазначенням наукової новизни та практичного значення, що дає повне уявлення про виконану здобувачкою роботу.

Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації

Дисертаційна робота характеризується єдністю змісту, цільовою спрямованістю та є свідченням особистого внеску авторки в правову науку. Вона є самостійним, цілісним, завершеним науковим дослідженням, виконаним на належному науково-теоретичному рівні, в якому отримані нові науково обґрунтовані результати, що в сукупності стимулюють вирішення проблем правового регулювання договору страхування цивільно-правової відповідальності.

Водночас до дисертації можна висловити певні зауваження, звернути увагу на положення, які, на думку опонента, є недостатньо опрацьованими, й порадити напрями подальших досліджень відповідного правового інституту.

1. Дисертантка у роботі приділяє увагу характеристиці об'єкта страхування цивільно-правової відповідальності, обґрунтовуючи позицію, відповідно до якої об'єктом страхування цивільно-правової відповідальності є не майно чи життя, а юридична відповідальність страхувальника перед третіми особами, що має виключно майнову природу та реалізується у формі обов'язку відшкодувати завдану шкоду (С. 30-31 дисертації). Такий підхід відповідає положенням чинного законодавства. Водночас у роботі недостатньо чітко розмежовано категорії «об'єкт страхування» та «майновий

інтерес», які у низці положень використовуються як взаємозамінні або перебувають у тісній взаємодії без належного теоретичного розмежування. Зокрема, у дисертації майновий інтерес страхувальника інколи фактично ототожнюється з об'єктом страхування, хоча в теорії страхового права ці поняття мають різну правову природу та функціональне призначення.

У контексті страхування цивільно-правової відповідальності майновий інтерес страхувальника полягає у його заінтересованості уникнути або мінімізувати майнові втрати, пов'язані з можливістю настання обов'язку відшкодувати шкоду третім особам. Натомість об'єктом страхування є сама цивільно-правова відповідальність як особливий різновид майнового обов'язку, що виникає за наявності складу правопорушення або інших передбачених законом підстав. Таким чином, майновий інтерес не може повністю ототожнюватися з об'єктом страхування, оскільки він є ширшим за обсягом та передуює виникненню страхового правовідношення.

Відтак, авторці варто було б чіткіше акцентувати, що майновий інтерес виконує функцію підстави страхування, тоді як об'єкт страхування є юридичним змістом страхового захисту, що знаходить своє закріплення в договорі.

2. Пропозиція авторки щодо обов'язкового страхування відповідальності адвокатів потребує додаткового обґрунтування.

Дисертантка обґрунтовує доцільність запровадження обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності адвокатів як превентивного механізму захисту клієнтів (С. 105 дисертації). Проте в роботі майже відсутній аналіз фінансово-економічних наслідків такого рішення для адвокатського самоврядування та для ринку страхових послуг, а також порівняння з країнами, де подібне страхування є добровільним. Крім того, не розглянуто питання про мінімальну страхову суму, франшизу та можливе покриття витрат на захист адвоката в дисциплінарному провадженні. Без цих аспектів пропозиція виглядає дещо декларативною.

3. Здобувачка обґрунтовує доцільність впровадження страхування

цивільно-правової відповідальності у сфері штучного інтелекту, шляхом запровадження обов'язкового страхування відповідальності розробників і постачальників високоризикових систем штучного інтелекту, що враховує специфіку технологій, ризики та особливості сфер їх застосування (С. 106 дисертації). Така пропозиція авторки є безумовно актуальною та перспективною. Однак, у роботі недостатньо конкретизовано механізми визначення таких «високоризикових» систем; розмежування страхових продуктів для «високоризикових» та «низькоризикових» систем; оцінка можливості застосування аналогії з обов'язковим страхуванням джерел підвищеної небезпеки; аналіз судової практики щодо відповідальності за шкоду, заподіяну системою штучного інтелекту; співвідношення запропонованої моделі страхування з уже існуючими підходами в праві ЄС, що могло б посилити практичну цінність відповідних пропозицій.

4. У дисертаційному дослідженні авторкою досліджено можливість застосування ретроактивної дати до договорів страхування цивільно-правової відповідальності. Дисертантка вважає недоцільним застосування ретроактивної дати в обов'язкових видах страхування цивільно-правової відповідальності через публічний інтерес та ризики зловживань, але допускає її в добровільному страхуванні (С. 139 дисертації). Ця позиція суперечить усталеній практиці багатьох європейських країн, де ретроактивна дата є стандартним інструментом покриття «заявлених, але не виявлених» претензій. Доцільно було б додатково обґрунтувати чому саме український публічний інтерес вимагає жорсткішого підходу, у порівнянні з іншими країнами. Також у роботі не вистачає аналізу потенційних правових ризиків, пов'язаних із застосуванням ретроактивної дати. Деталізація цих аспектів дозволила б посилити практичну значущість висновків та надати більш збалансовану оцінку доцільності імплементації такого інструменту в національне законодавство.

Викладені зауваження носять уточнюючий, доповнюючий чи дискусійний характер, вони покликані стимулювати подальший авторський

пошук у відповідній проблемній сфері. Зауваження не впливають на загальну позитивну оцінку представленого наукового дослідження Ю. Ю. Білецької.

Висновок

Дисертація на тему «Договір страхування цивільно-правової відповідальності» є актуальним, новим дослідженням практичного значення, яке виконане на високому науковому рівні, з належним оволодінням методології наукової діяльності відповідно до поставленого наукового завдання, відповідає Вимогам до оформлення дисертації, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 року № 40 (з наступними змінами) й Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи, про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44 (з наступними змінами), а її авторка Білецька Юлія Юріївна заслуговує на присудження їй ступеня доктора філософії в галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент:

доцентка кафедри судочинства
Карпатського національного університету
імені Василя Стефаника,
кандидатка юридичних наук

Ратечел

Надія ПЕТЕЧЕЛ

